

מנחה

אמירת צדקתך

הקרבן נתנאל שם אות כ' יישב עפ"י הספרי על הפסוק 'ויבכו בני ישראל שלושים יום', שבכו עליו שלושים יום בחייו בטרם נפטר, ובעודו חי ראו שסר צילו מעליו. וביום זה, ז' שבט, אמר להם בן מאה ועשרים שנה אני, ואז כתב את ס"ת. ולדבריו ניתן לומר שמת בשבת, בעת המנחה. והקושיא מהנאמר במסורת מהסדר עולם, נותרה בעינה.

הב"ח שם יישב את המדרשים: 'דודאי בערב שבת מת משה, ובו ביום מלאו ימיו ושנותיו וכתב י"ג ספרי תורה, אבל קבורתו בגיא שקברו הקב"ה כד"א ויקבר אותו בגיא לא היתה אלא בשבת במנחה. ובין מיתה לקבורה, היה מוטל בכנפי שכינה... ובמנחה בשבת שאז הוא עת רצון אסתלק מעלמא בהאי זימנא'. כלומר מצדיקיך את הדין עלינו בעת שנקבר, בעת המנחה. וסיים הב"ח, שהחכם הכולל הרב מהר"ר יצחק דרשן מקראקא החזיק ביישוב זה, כיון שבספר עשרה מאמרות פרק יג מאמר חיקור דין נאמר: 'בערב שבת התחילה מיתתו, וגמר סילוקו היה בשבת במנחה, בשעתא דעת רצון'. והביא מהנאמר בזוהר, שלא נגזז עד שעת מנחה בשבת, בשעתא דעת רצון, אשתכח כדי שתעלה נשמתו בהוא רעוא, דאין הנשמה עולה למעלה עד שהגוף נקבר'.

טעם אמירת צדקתך במנחה -
צידוק הדין על לנפטרים בהאי שעתא,
או משום הנשמות ששמות לגיהנם,
או להציל מפורענות

כתבו התוס' במנחות בדף ל., הרא"ש בפסחים פ"י סי' יג והטור בסי' רצב בטעם מנהגינו לומר ג' פסוקים צדקתך, במנחה של שבת: 'כתב רב שלום הטעם, שתקנו לומר צדוק הדין על שמת משה רבינו באותה שעה, וגם נהגו שלא לקבוע מדרש בין שתי תפלות, משום חכם שמת כל בתי מדרשות בטלין'. כן הביא המרדכי בפסחים רמז תרי"א בשם תשובות הגאונים. הב"ח שם הביא מהזוהר שאף יוסף ודוד נפטרו בעת המנחה, ועל כן אומרים ג' פסוקים של צידוק הדין.

הראשונים הקשו על מסורת זו, שמשה רבנו נפטר בשבת. התוס' שם הקשה: 'דהא כתיב בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, ודרשינן היום מלאו ימי ושנותי. ואם בשבת מת, א"כ כתב היום מערב שבת... ועוד קשה דבסדר עולם משמע דבשבעה באדר שמת משה בו, ערב שבת היה...'. ולא בשבת נפטר.

הרא"ש הוסיף להקשות, מהנאמר במדרש, שמשה רבנו כתב ביום פטירתו ספרי תורה: 'בו ביום כתב י"ג ספרי תורה. ובשבת, היאך היה כותב'. וכן הביא האבודרהם שם.

הסדר, מצדיקין את הדין על דינם החוזר. כדאמרינן בבראשית רבה, מלאך הממונה על הרוחות מכריז בערב שבת ואומר צאו פושעים מגיהנם ונוחו כדרך שישראל שובתין. ובמוצאי שבת מכריז ואומר, חזרו פושעים לגיהנם, שכבר השלימו ישראל את סדריהם... וכל זמן שלא התפללו שלש תפלות אלו, אינם דואגים, ואומרים עדיין לא פנה השמש. אבל כיון שהתפללו מנחה, והוא ערב, דואגים על הלילה הבאה שעתידין לחזור לדינם, ולפיכך מצדיקין עליהם את הדין במנחה. וכן הוא לשון ספר שבולי הלקט בס' קבו: 'והר"ר שניאור ז"ל פי', לפי שקרבה השעה שתוזרין הרשעין להשפט בגיהנם, לפיכך אנו מצדיקין עליהם את הדין'.

כן הם הדברים במרדכי בפסחים רמז תריא: 'לכך אומרים צדקתך במנחה בשבת, לצדק הדין מפני הנשמות שתוזרים לדינם במוצאי שבת. אבל כשחל ראש חדש במוצ"ש אין אומרים אותו דנשמות אין חוזרין לדינם, כדאיתא בפסיקתא אמר רבי אפטוריקי אור של גיהנם שובת בשבת ובראש חודש... וכן כשחל יו"ט במוצאי שבת אין אומרים אותו, אף על גב שתוזרות לדינם ביום טוב... מ"מ אין לאומרו מפני כבוד יום טוב, כדי שלא לפרסם הדבר שתוזרות לדינם ביום טוב. וכן אומר סדר קדושה במוצ"ש לפי שמלאך הממונה על הנשמות אומר להן במוצאי שבת, שלמו ישראל [סדרין] חזרו נשמות לדיניהם'.

בשיבולי הלקט בס' קבו הוסיף שכיון שאומרים הפסוקים לצידוק הדין: 'מנהג

הט"ז שם סק"ב יישב את דברי ר' שר שלום באופן שונה, וסבר שמשה רבנו אכן נפטר בערב שבת, אף ר' שר שלום לא התכוון לומר שנפטר בשבת: 'ולפי שבשבת ניתנה התורה ע"י משה, עושים זכרון בזמן המנחה לבטל המדרש'. שכן רצו לציין זמן פטירת משה רבנו, ובער"ש לא יהא ניכר אם יבטלו המדרש, שכן בלאו הכי עוסקים הכל בהכנות לקבל שבת ובתפילה, בחרו ביום שבו ניתנה התורה על ידו.

האליה רבה שם סק"ט שלל את פירוש הט"ז, וכתב שהוא דחוק, שכן בפוסקים מפורש דבמנחה בשבת מת משה רבינו ע"ה. ויישב, שמשה רבנו נפטר ביום ראשון, אלא שנגזר עליו בשבת בעת המנחה, ע"כ מצדיקין את הדין: 'ולי נראה עפ"י מ"ש בספר חסידים... באותו שעה שנגזר על האדם למות, באותו לילה או באותו יום, עיניו ופניו סתומות, כאילו מת, והכרוז יוצא פלוני מת. ולכך כתיב וימת משה ע"כ, א"כ אפשר דהגזירה היתה במנחה בשבת'.

החת"ס ח"ו סי' כט הביא משמיה דהשל"ה הק', שמשה רבינו כתב ביום פטירתו י"ג ס"ת בשבת, משום דהיה על ידי 'שם' ב'השבעת הקולמוס', ולא חשיב מלאכה. ולפי"ז אכן נפטר בשבת, ולא קשה הכיצד כתב את הספרי תורה בשבת.

טעם נוסף לאמירת צדקתך, אמרו הרא"ש שם והטור שם בהמשך דבריהם: 'ומה שאומרים צדקתך, בשביל הרשעים שתוזרים לגיהנם במוצ"ש'. וכן הוא באבודרהם מנחה של שבת: 'נהגו לאומרו כמו צדוק הדין על פושעים שעתידין לחזור לדינם, אחר השלמת

שהוא שבת שקשה סילוקן של צדיקים לפני הקב"ה מאד'.

ישנה מחלוקת מנהגים כיצד לומר פסוקי צדקתך. מנהג נוסח ספרד לומר את הפסוקים כסדר כתיבתם בתהילים; 'צדקתך כהררי אל' תהלים לו, ז, 'וצדקתך אלהים עד מרום' תהלים עא, יט, 'צדקתך צדק לעולם' תהלים קיט, קמב. הטור בס"י רצב והאבודרהם במנחה של שבת כתבו שמנהג זה עדיף, משום הסדר שבו.

ועוד הוסיף באבודרהם שם שעפ"י סדר זה ישנה תוספת בהדרגה בשבח המקום ב"ה: 'בתחלה נדמית שגדלה כהררי אל, ועוד גדלה עד מרום, ולעולם צדקתו ותורתו אמתיים'.

סדר זה הינו אף תואם את סדר תולדותם. שכן מובא בסדר היום שם שהפסוק הראשון כנגד יוסף הצדיק: 'שהיה זכותו גדול והפליג צדקתו כהררי אל עם אחיו ועם כל בית אביו כדכתיב ויכלכל יוסף וכו', ופטירתו מן העולם עשה רושם לכל בית ישראל' (והמשיך ובאר: 'ע"כ מצדיקים עלינו את הדין ואומרים, צדקתך כהררי אל, כלומר צדקת צדוק תמימות דרכיך עם כל בני העולם, אפי' עם האנשים אשר הם בעיני העולם כהררי אל, עם כל זה אתה מבקש מהם משפטיך כמו הקטן שבאנשים, שאין אתה נושא פנים וצדיק וישר אתה, אל אמונה ואין עול... אין אתה נושא פנים בענין. כך לענין התשועה, אתה משוה את כולם כא' גדול עם קטן. וזהו, אדם שהוא החשוב עם הבהמה שהיא קטן הערך, תושיע ה''). הפסוק השני כנגד משה רבנו, שבו אומרים אנו: 'צדקת דיניך ומשפטיך היום, אפי' עם גדול הבריות אשר עלה לפניך מרום, וישב שם מ' יום לומד בתורה... (עשית להכיר אלהותך, שכל העולם יאמרו

לומר בעמידה. וכן כתב אחי ר' בנימין נר"ו, שכיון שאנו אומרים אותו במקום צדוק הדין, אין ראוי להצדיק את הדין אלא מעומד, כאדם שעומד לפני הדיין, ומקבל עליו את הדין ואומר, 'יפה דנת', וכ"כ באליה רבה בס"י רצב ס"ק יז.

באבודרהם שם הביא טעם נוסף וכוונה נוספת לאמירת ג' הפסוקים במנחה: 'עוד יש מפרשים, שנהגו לאמרם, לפי שאחר המנחה אוכלים סעודה שלישית. ואמרינן... שכל המקיים ג' סעודות שניצול מג' פורעניות, מחבלו של משיח, וממלחמת גוג ומגוג, ומדינה של גיהנם. ואלו הג' פסוקים נהגו לאמרם ע"ש אלו השלש צדקות שיעשה עמנו. וכך הם נדרשים. צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה - כנגד חבלו של משיח שיעקור הרשעה. ואמרו רבותינו ז"ל שהרשעה דומה לתהום, מה תהום אין לו חקר כך הרשעה אין לה חקר. וצדקתך אלהים עד מרום אשר עשית גדולות וגו' - כנגד מלחמת גוג ומגוג, שכתוב בה והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים. צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת - כנגד דינה של גיהנם, ששואלין תחלה למת למה לא עסקת בתורה שנקראת אמת'.

סדר אמירת פסוקי צדקתך

אומרים ג' פסוקים כענין צדוק הדין על שמתו ג' ראשי ישראל בשעת מנחה בשבת. וכלשון סדר היום מנחה של שבת, צדקתך: 'ומשום ששלשתן אלו עשו רושם בפטירתן... ראוי לכל ישראל להעלות אותם על לב בשעה הזאת, ולהצדיק דין שמים עלינו. וראוי לבעל נפש להאנח עליהם בשעה הזאת, ואע"פ

אולם מנהג נוסח אשכנז לומר ראשית את הפסוק 'צדקתך צדק לעולם', ואח"כ אומרים 'וצדקתך אלהים עד מרום', ומסיימים ואומרים 'צדקתך כהררי אל', שלא כסדר כתיבתן בתהלים. הראשונים נימקו זאת כדי להקדים את צידוק הדין על פטירת משה רבנו. והלבוש בסי' רצב סק"ב באר בטעם המנהג: 'משום דמעלין בצידוקי הדין, שכל אחד יש בו דין יותר מן הראשון'.

האבודרהם מנחה של שבת באר טעם נוסף לאמירת פסוקי צדקתך, ועפ"ז יש כדי לבאר נוסח סדר הפסוקים המצוי בסיפורי 'ספרד': 'יש מפרשים, שנהגו לאמרם, לפי שאחר המנחה אוכלים סעודה שלישית. ואמרינן במס' שבת קיח. שכל המקיים ג' סעודות, שניצול מג' פורעניות. מחבלו של משיח, וממלחמת גוג ומגוג, ומדינה של גיהנם. ואלו הג' פסוקים נהגו לאמרם ע"ש אלו השלש צדקות שיעשה עמנו. וכך הם נדרשים, צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה, כנגד חבלו של משיח, שיעקור הרשעה. ואמרו... שהרשעה דומה לתהום, מה תהום אין לו חקר, כך הרשעה אין לה חקר. וצדקתך אלהים עד מרום אשר עשית גדולות וגו', כנגד מלחמת גוג ומגוג, שכתוב בה והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים. צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת, כנגד דינה של גיהנם, ששואלין תחלה למת למה לא עסקת בתורה, שנקראת אמת'. וצ"ל שבאשכנז הקדימו לציין את ההצלה מהגהינום קודם לגוג ומגוג, ורק לבסוף הצלה מחבלי משיח.

אלהים מי כמוך. כי כל העולם כאין נגדך, כגדול קטן אתה משוה אותם, ואין אתה נושא פנים. ובכך ייראוך הכל ויאמרו, אין קדוש כה'. ומפני שפטירת מרע"ה עשה רושם לכל ישראל אנו מצדיקין עלינו את הדין'. והפסוק השלישי כנגד דוד המלך, שהוא עשה משפט וצדקה לכל עמו, אנו אומרים להקב"ה: 'צדקתך, כלומר צדוק משפטיך, הוא כולל לכל, אפי' עם מי שהוא צדק לעולם כדוד המלך שהיה עושה צדקה ומשפט עם הכל, ותורתך אמת. (כלומר, מה שכתוב בתורתך אמת, כי אתה תמים בדרכיך, ואין אתה נושא פנים. ואם אדם הטיב דרכיו בעה"ז, אתה משלם לו לעה"ב, אבל לא אתה עובר זה מפני זה... אל אמונה לשלם לכל א' מעשהו, ואין עול. כלומר, אינו מנכה העול מפני המעשה הטוב, אלא שישתלם מן האדם מזה, ומשלם לו שכרו משלם. שאין רצונו לעשות עול, ולנכות לו שכרו)'.
 ובשיבולי הלקט בסי' קכו הביא שיש סימן

לסדר זה: 'סימן לדבר, וה' אלהים אמת הוא. פסוק ראשון ('צדקתך כהררי אל'), 'יש בו ה' (שם השם). פסוק שני (וצדקתך אלהים עד מרום), 'יש בו אלהים. פסוק שלישי ('צדקתך צדק לעולם'), 'יש בו אמת. והטעם, לפי שכל פסוק יש בו מעלה עליונה מפסוק שלפניו. פסוק ראשון אומר, צדקתך כהררי אל. ופסוק שני אומר וצדקתך אלהים עד מרום, שהיא מעלה עליונה וגדולה על הראשונה. ופסוק שלישי, צדקתך צדק לעולם שהיא מעלה וגדולה משניהם'. והביא שכן מוכח שסידרו גם בפסיקתא. וסיים, בטעם נוסף לסדר זה בדווקא, משום סיומו: 'חותמו של הקב"ה אמת, ומנחת שבת חתימת שבוע, הא למדת שצריכין לחתום באמת'.

אימתי אין אומרים צדקתך

אין אומרים צדקתך -

כשאין תחנון, או ביו"ט

הטור בס' רצב כתב: 'ונוהגים באשכנז, כשאין תחנה ביום ראשון, שאין אומרים בשבת צדקתך'. ואף השו"ע שם בסעי' ב פסק כן: 'אם חל בו יום שאילו היה חול לא היו אומרים בו במנחה נפילת אפים, אין אומרים צדקתך'. ובאר המג"א סק"ג שאם ראש חודש חל בשבת או ביום א', אין אומרים במנחה שלפניו נפילת אפים וצדקתך. הרי השווה בין נפילת אפים לצדקתך, ושניהם נאמרות כתחינה וצידוק הדין.

אולם המג"א שם הביא דעת הכנסת הגדולה שהבין, שישנה מחלוקת בין הטור לשו"ע. השו"ע דייק בלשונו וכתב שדווקא אם חל ר"ח בשבת אין אומרים צדקתך, ברם אם חל ר"ח ביום א', אומרים צדקתך. לעומת הטור שכתב להדיא, שאף אם חל ר"ח ביום א' לא אומרים תחנון. וסבר שמחלוקתם נעוצה בטעמי המנהג שהבאו לעיל לומר צדקתך. הטור סבר שאומרים צדקתך משום שהרשעים חוזרים לגהינום בצאת השבת, ואם ר"ח חל ביום א', אינם חוזרים לגהינום, ועל כן אין אומרים צדקתך. ברם השו"ע סבר שאומרים צדקתך משום שנפטר משה רבנו, ואף אם ר"ח חל ביום ראשון, יש לאומרו. פרט, למציאות שחל ר"ח בשבת, שלא אומרים בו צידוק הדין. אך המג"א שם דחה דבריו, ודייק בדברי מרן, שגם כשר"ח חל ביום א' כלול בדברי השו"ע שלא אומרים תחנון וצדקתך במנחה שלפניו: 'שאילו היה חול, לא היו אומרים בו במנחה, נפילת אפים'.

הטור בהלכות אבילות יו"ד בס' תא הביא משמיה דהרי"ף גיאות שכתב מנהגם: 'שלא לומר צידוק הדין אחר המת בר"ח, חנוכה ופורים. דלא עדיף צידוק הדין דהדיוט, מצידוק הדין דמשה רבינו, דמסלקינן ליה בשבת שחל להיות במועד, ואפי' בר"ח וחנוכה שחלו להיות בשבת, דהללו יומי שמחה נינהו, דכתיב וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, ובכל חדא אומרים בו הלל... לפיכך מבטלין בו צידוק הדין'. וכן הוא באבודרהם מנחה של שבת: 'וכתבו הגאונים, כל יום שאומרים בו הלל, אין אומר במנחה צדקתך, לפי שהלל הוא על השמחה. וצדקתך הוא לשון צער, שהוא כמו צדוק הדין'. הרי שאין במעלת השבת כשלעצמה למנוע מלומר צדקתך (אף שוודאי לא אמרינן בו תחנון), ורק כשיש יום שמחה, נמנעים מלומר צדקתך. וכן כתב במטה יהודה בס' רצב סק"ד: 'מנהגנו שאומרים לעולם צדקתך, מלבד אם היה יום שאומרים בו הלל, עפ"י הוראת הרשב"ץ ז"ל, דנתן סימן דיום שיש בו דו"ף (דיצה וחרווה, באמירת הלל), אין אומרים בו צו"ף (צדקתך צדק). לדבריהם, ביומי דניסן ותשרי, וכשיש חתן ובעל ברית, צריכין לומר צדקתך.

הפרמ"ג אש"א בס' רצב סק"ה הקשה שישנה סתירה בפסקי מרן. שכן פסק שאין לומר צדקתך ביום שאין אומרים תחנון, ומאידך פסק בהלכות ר"ח בס' תכ סעי' ב שאומרים צידוק הדין בר"ח, וכן פסק השו"ע ביו"ד בס' תא סעי' ו שאומרים צידוק הדין בחוה"מ וביו"ט שני. והלא צדקתך הוא צידוק הדין, והיה לו

שאינן זה הספד וחילול י"ט, אלא הודאה וקבלת דין שמים'. הרי ששונה דין צדקתך מצידוק הדין שיש בו גם שבת, כפי שהבין הפרמ"ג בשיטת השו"ע.

בספר מטה יהודה יישוב קושיית הפרמ"ג, באופן אחר. וחילק בין צידוק הדין שנאמר אף ביחיד ובמקום אקראי, שיש לאומרו אף בר"ח ובחזה"מ, שכן לא ניכר כ"כ האבילות וההספד. לעומת אמירת צדקתך שנאמרת בתפילה וברוב עם ובכנופיא ובכל העולם, שהוי כהספד, ואסור לאומרה במועד.

להשוות הדינים. ומיישב הפרמ"ג שבצידוק הדין יש גם שבת, ועל כן ניתן לאומרו בר"ח ובחזה"מ, לעומת צדקתך, שנאמר כצידוק הדין בלבד ללא כל שבת, ע"כ יש להמנע מלאומרו בימי שמחה.

ויתכן ובהכי פליגי הראשונים שהובאו בטור דלעיל ביו"ד בס"י תא. הטור בריש דבריו הביא דעת הר"י גיאת שהשווה דין צדקתך לצידוק הדין: 'לא עדיף צידוק הדין מהדיוט, מצידוק הדין דמשה רבינו'. אולם בהמשך דבריו הביא בשם תלמידי רש"י: 'שאומרים על המת צידוק הדין וקדיש בחולו של מועד,

